

BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARI VA O`SMIRLAR DEVIANT XULQ-ATVORINING PROFILAKTIKASI

Mamatova Zulfizar - DTPI magistranti

Annotatsiya: Shaxsning deviant xulq-atvori sohasidagi tadqiqotlar o`smirlarning noqonuniy xulqatvorining o`shish tendentsiyalari va oilaviy muammolarning kuchayishi o`rtasida bevosita bog`liqlikni ko`rsatadi. Yosh avlod o`rtasida deviant xulq-atvorning rivojlanishi va jamiyatdagi jinoyatchilik hodisalarining o`shishi o`rtasida to`g`ridan-to`g`ri bog`liqlik mavjud. Noqonuniy xatti-harakatlar qilish istagi bolalar va o`spirinlarning deviant xatti-harakatlari rivojlanishi bilan ortib bormoqda. Deviantlik xatti-harakati yoshlarni tarbiyalashda hisobga olinishi kerak bo`lgan ijtimoiy, biologik va psixologik omillarga bog`liq. Mazkur maqolada shu haqida so`z boradi.

**Kalit so`zlar:** Deviant, xulq-atvor, og`ish, profilaktika, axloq me`yorlar, o`g`rilik.

Kirish. Jamiyatda ro`y berayotgan zamonaviy ijtimoiy-psixologik deformatsiya deviant xulq-atvorning turli shakllarining o`shishiga va o`smirlarning noqonuniy xatti-harakatlarga jalb qilinishiga olib keladi. Ko`pgina o`smirlarning ongida me`yor va og`ish o`rtasidagi chegara xiralashgan, qadriyatlar yo`nalishining ijtimoiy va noqonuniy faoliyatga, umuman, jinoiy turmush tarziga siljishi kuchaymoqda. O`smirlarning ijtimoiy disadaptatsiyasi jarayoniga asoslangan deviant xulq-atvorning har xil turlari sonining o`shishi tobora keng tarqalib, jiddiy ijtimoiy muammoga aylanib bormoqda va chuqur ilmiy tushunishni talab qiladi.

Axloqiy me`yorlardan chetga chiqadigan deviant xatti-harakatlar yoki xatti-harakatlar so`nggi o`n yilliklarda tez o`shib bormoqda va shoshilinch hal qilishni talab qiladi. Shu bilan birga, - o`smirlardagi xatti-harakatlarning buzilishining tabiati juda xilma-xil bo`lishi mumkin. Ko`pincha ular qonunga xilof harakatlar, mavjud talab va tartiblarga e`tibor bermaslik, ichkilikbozlik va ichkilikbozlik, sarsonlik, giyohvandlik va zaharli moddalarni iste`mol qilish, o`z joniga qasd qilish tendentsiyalarida namoyon bo`ladi.

Deviant xulq-atvor shakllari o`zaro bog`liq va o`zaro bog`liqdir. Shunday bo`ladiki, bir salbiy hodisa boshqasini kuchaytiradi. Masalan, ichkilikbozlik bezorilik va ba`zi zo`ravonlik jinoyatlarini qo`zg`atsa, giyohvandlik orttirilgan jinoyatlarga olib keladi. O`smirlarning deviant xulq-atvori muammosi ko`plab ilmiy fanlar - falsafa, pedagogika va psixologiya, sotsiologiya va ijtimoiy ish nazariyasi, kriminologiya, tibbiyot va boshqalarni o`rganish chorrahasida joylashgan chegara hududidir.

E`tibor bering, deviant xulq-atvor (lotincha deviatio - og`ish) - ijtimoiy, oilaviy, ta`lim sharoitlari va bolaning rivojlanishi va tarbiyasi, uning shaxsiy fazilatlari va sharoitlari tufayli jamiyatda qabul qilingan huquqiy yoki axloqiy me`yorlar va qoidalardan chetga chiqish bilan bog`liq xatti-harakatlar, aloqa sohasi. Og`ish - bu nuqson emas, balki ijobiy fazilatlarni salbiy fazilatlar bilan almashtirish.

“Me`yor” (lot. - norma) atamasining asosiy ma`nolaridan biri bu o`rnatilgan o`lchov, biror narsaning o`rtacha qiymati. Insonning asabiy jarayonlarining muvozanati (qo`zg`alish va tormozlash), inson xatti-harakatlarining jamiyatda o`rnatilgan me`yorlar va an`analarga muvofiqligi, ijtimoiy maqsadlarga bo`ysunish va ularga rioya qilish, shaxsiy maqsadlarga erishishning huquqiy vositalari va usullarini tanlash va boshqa bir qator belgilari.

Shuning uchun profilaktika ishlari barcha ta`lim muassasalarida hamma joyda joriy etilishi kerak. Deviant xatti-harakatlarning oldini olish va uning sabablarini bartaraf etish uchun siz odamga tushunadigan va umumiy manfaatlarga ega bo`lgan guruhni topishda yordam berishingiz kerak. Variant sifatida musiqa, sport maktabiga yoki sport turistik klubiga yuboring. Bularning barchasi shaxsning ishtiyoqi va qiziqishlariga bog`liq.

Shunday qilib, biz tanlagan yosh davriga oid me`yorda biz o`smirlarning bunday holatini tushunishimiz kerak, ularda quyidagi ko`rsatkichlar mavjud: shaxsiyat rivojlanishining barcha shakllarining yosh talablariga va o`z imkoniyatlariga muvofiqligi, intellektual qobiliyatlarning rivojlanishi, faoliyatning yetakchi turidagi muvaffaqiyat, xulq-atvorning barqaror og`ishlari va boshqalar bilan o`zaro munosabatlarning yo`qligi. Oddiy xulq-atvor turi va patologik o`rtasida juda ko`p o`tish shakllari mavjud.

Shaxsiyatning patologik namoyon bo`lishi vakolatiga kiradi psixonevrologlar, psixiatrlar va boshqa mutaxassislar. O`qituvchining vakolatiga sog`lom o`smirning deviant ko`rinishlari, sharoitlari, xatti-harakatlari shakllarining oldini olish va tuzatish kiradi. Normadan og`ish qayerdan boshlanganini aniqlash juda qiyin, ammo normal rivojlanishning buzilishini qanchalik tez aniqlash va adekvat va o`z vaqtida oldini olish va tuzatishni amalga oshirish mumkin bo`lsa, o`smirning qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengish imkoniyati shunchalik katta bo`ladi.

Yuqorida aytilganlar bilan bog`liq holda, o`smirlar deviatsiyasining sabablari va uni bartaraf etishga yordam beruvchi omillarni, deviant o`smirlar bilan o`quv va profilaktika ishlarining shakllari va usullarini o`rganish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hatto eng rivojlangan, yuqori darajada tashkil etilgan va sivilizatsiyalashgan jamiyatda ham, mutlaqo har bir kishi unda belgilangan me`yor va qoidalarga qat`iy va

hamma joyda qat'iy rioya qiladigan, o'zlari belgilagan ijtimoiy rollarni qat'iy bajaradigan vaziyatga erishish mumkin emas. Har qanday jamiyatda jamiyat toqat qila olmaydigan ushbu normalar, qoidalar va rollarning buzilishi har doim mavjud.

Deviant xatti-harakatlarning sabablari noaniq tarzda belgilanadi. Tadqiqotchilar e'tiborini shaxsiy, psixologik og'ishlar va tartibsizliklarga qaratadilar (nevrozlar, psixozlar va boshqalar). Sotsiologlar - ijtimoiy guruhlarning madaniyat me'yorlaridan chetga chiqishlari haqida aytishadi

Shunday qilib, E.Dyurkgeym deviant xulq-atvorni ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarining zaifligi va nomuvofiqligi bilan, R.Merton esa - sotsial-madaniy maqsadlar va ularga erishishning ijtimoiy tomonidan tasdiqlangan institutsionallashtirilgan vositalari o'rtasidagi tafovut bilan bog'ladi. Tadqiqotchilar deviant xulq-atvorning hozirgi kuchayishini zamonaviy iste'mol jamiyati va ommaviy madaniyatga xos bo'lgan deindividuatziya jarayonining kuchayishi bilan bog'lashadi, bu yerda ko'p odamlar o'zlarining individualligini yo'qotib, olomon bilan birlashadilar.

O'smirning guruhga qo'shilishi ko'pincha normaga zid faoliyat bilan shug'ullanish taqiqlarini kamaytirishga olib keladi. Gap shundaki, u guruhga qo'shilgach, ikkinchi o'ringa tushib qoladi va axloqiy jihatdan unda "yashirin" qoladi, chunki jamiyatning e'tibori guruhning o'ziga qaratilgan.

Shu bilan birga, ma'lum bir o'smir ustidan ijtimoiy nazorat kamayadi va qandaydir noto'g'ri xatti-harakatlari uchun jazo kutilayotgan vaziyatda u o'zini guruhda ikkinchi o'ringa qo'yib, javobgarlikni yashirish yoki tarqatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Guruhdagi o'smir jazodan qutulib qolish mumkinligini bilib, jamiyat tomonidan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan jazo choralariga befarq bo'lib qoladi, shuning uchun uning xatti-harakati asta-sekin tashqi qoidalar va me'yorlarga bo'ysunishni to'xtatadi.

O'zining individualligini yo'qotib, guruhga qo'shilgan o'smirlar o'zlarini alohida mavjudot sifatida yaxshi bilishmaydi. Natijada, o'z xatti-harakatlarini joriy nazorat yoki tahlil qila olmaslik va uzoq muddatli xotira omboridan xatti-harakatlarning tegishli me'yorlari va qoidalarini olishning iloji yo'qligi. Bunday o'smirlar ham oldindan ko'ra olmaydilar va ularning xatti-harakati o'ychanlik yoki rejalashtirishning yetishmasligidan aziyat chekadi. Muayyan deviant xatti-harakatlarning sababi bir emas, balki ko'p sabablar emas.

Zamonaviy G'arbgaga kelsak, ekspertlarning fikriga ko'ra, o'smirlarning xatti-harakatlaridagi ko'pchilik og'ishlar, masalan, beparvolik, huquqbuzarlik, psixofaol moddalarni iste'mol qilish, tajovuzkorlik va boshqalar umumiy manba - ijtimoiy

moslashuvga asoslangan. Shunday qilib, o`smirlarning deviant xulq-atvorini keltirib chiqaradigan ko`plab sabablar majmuasida quyidagilar mavjud:

1) oilaviy kelishmovchiliklar va buning natijasida bolalarni tarbiyalashdagi kamchiliklar (ota-onalarning spirtli ichimliklarni suiste`mol qilishlari, ota-onalarning pedagogik qobiliyatsizligi, ajralishlar sonining ko`payishi.

2) o`smirlarni erta yoshdan giyohvand moddalar va spirtli ichimliklarni iste`mol qilish bilan tanishtirish

3) ota-onalarning bolalar ustidan nazorati yo`qligi

4) maktabning noto`g`ri hisob-kitoblari;

5) oila, maktab va jamiyat o`rtasidagi aloqaning etarli emasligi;

6) ta`limda yagona talablarga rioya qilmaslik;

7) mikromuhitning salbiy ta`siri;

8) dam olishni tashkil etishning e`tibordan chetda qolgan sohasi;

9) pedagogik jarayonda o`quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari hisobga olinmaydi;

10) mamlakatdagi og`ir ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat.

O`smirlarning deviant xulq-atvorining oldini olish turli omillarning o`zaro ta`siri bilan ta`minlanishi kerak: oila, maktab, bo`sh vaqt muhiti, norasmiy guruhlar, jamoalar, boshqa ijtimoiy institutlar va umuman jamiyat. O`smirlarning deviant xulq-atvori ko`lamini kamaytirish bo`yicha dunyodagi barcha mavjud chora-tadbirlarni ikkita umumiy guruhga birlashtirish mumkin:

1) deviant xatti-harakatlarning mumkin bo`lgan oldini olish va bartaraf etishning umumiy mexanizmlarini o`rnatadigan umumiy ta`lim va profilaktika strategiyalari;

2) shaxsga va deviant xulq-atvorning o`ziga xos turlariga qaratilgan tabaqalashtirilgan va shaxsiyatga yo`naltirilgan strategiyalar.

Deviant xulqaga eltuvchi barcha sabablar, motivlar, holatlar va xatti-harakatlarning umumiylikini aniqlash va o`rganish katta ahamiyatga ega. Ushbu omillarning ko`pchiligi va o`smirning salbiy hayotiy vaziyatlari, ayniqsa yomon rivojlangan, turli sabablarga ko`ra yo`qolgan yoki ijobiy harakatlarga hali shakllanmagan ijtimoiy yo`nalish deviant xatti-harakatlar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Dunyodagi og`ir ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat uysiz va qarovsiz o`smirlar sonining ko`payishiga yordam beradi, deviant xatti-harakatlarning asosiy sabablari quyidagilardir: oilaviy muammolar (ota-onalarning spirtli ichimliklarni suiiste`mol qilishi, ajralishlar sonining ko`payishi va boshqalar).

O`smirlarni spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar, chekish, bolalar ustidan ota-ona nazoratining yetishmasligi va boshqalar bilan tanishtirish. Shunday qilib, ta`lim va profilaktika ishlari yanada muvaffaqiyatli bo`lishi uchun har bir deviant o`smirga ta`sir qilishning yangi shakllari, eng samarali vositalari va usullarini izlash kerak.

Ijobiy fazilatlar asta-sekin, o`qituvchining tinimsiz mehnati bilan shakllanadi. Ular dastlab salbiy xislatlar bilan yonma-yon bo`lib, faqat doimiy kundalik tarbiya va profilaktika ishlari, butun pedagoglar jamoasi, maktablar, oilalarning birgalikdagi sa`y-harakatlari, jamoat - tashkilotlarining jalb etilishi, jismoniy tarbiya va sport o`qituvchisining maqsadli mehnati bunga sabab bo`ladi. deviant xulq-atvorli o`smirlarni qayta tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Xolmurotova, S., & Adilova, S. (2023). SHAXS IJTIMOIYLASHUVIDA RATSIONAL-EMOTIV PSIXOTERAPIYANING SAMARADORLIGI. Interpretation and Researches, 2(3). извлечено от <http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/16>

2. Orifjonovna, A. D. (2022). Psychological Factors of the Use of Coaching Technology in the Formation of Spiritual Emotional Intelligence in Students. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(3), 215-218.

3. Aminova, D. O. (2021). THE EFFECT OF SOCIAL PROCESSES ON HUMAN CONSCIOUSNESS. Экономика и социум, (1-1 (80)), 30-32.

4. Akbar T. Opportunities to Form Spiritual Competence in Students of the 10-11th Class //Web of Scholars: Multidimensional Research Journal. – 2022. – Т. 1. – №. 8. – С. 160-167.

5. Rustamovich T. A. Islom Ta`limotlarda Shaxs Ma`naviyati Masalalari //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 186-190.

6. Rustam o'g A. T. et al. Milliy o'quv dasturining hayotimizdagi o'rni //Journal of Universal Science Research. – 2023. – Т. 1. – №. 5. – С. 88-93.

7. TA Rustamovich (2021) Issues of Personal Spirituality in Islamic Teaching International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD) 1(6), 886-889

